

УДК 1:504

ЦІНІСНО-НОРМАТИВНИЙ ХАРАКТЕР ЕКОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ**Геннадій Ярчук**
Ізмаїл

Аналізується ціннісна природа екологічної парадигми; підкреслюється її нормативний характер для всіх типів культури. Наголошується на необхідності формування екоцентричної свідомості як проблеми виховання та освіти.

Ключові поняття: людина, природа, культура, екологія, навчання, виховання.

Значну роль в усвідомленні людством ціннісно-нормативного характеру екологічної парадигми відіграють наукові співтовариства, релігійні організації та інші об'єднання, націлені на духовне відродження людини, осягнення головних питань світоустрою. Особливо слід звернути увагу, на зростання кількості модерністських течій, які акцентують увагу на „кінці світу”, обґрунтовуючи це сучасними екологічними реаліями; тяжіння багатьох релігій, насамперед християнства, до пошуку контактів з суспільством (наукою, державними і політичними структурами) з метою подолання негативних наслідків екологічної кризи; об'єднуючі тенденції представників різних конфесій, спрямованих на інтеграцію зусиль у розв'язанні проблем миру, збереження довкілля, усталенні здорового способу життя та ін.

Звернення до ціннісно-нормативного характеру екологічної парадигми дозволяє зробити висновок, що екологічна криза лише оголює глибину кризи внутрішньої, духовної. Це означає, що передусім людина має зцілитись сама, а потім зцілювати природу. Вважати, що вирішення екологічної проблеми можливо без морального оздоровлення суспільства – велика помилка. „Духовне вдосконалення особистості є необхідною умовою нашого еволюційного просування на шляху до гармонійного світу, у тому числі з точки зору екології”, – зазначає Л. Дал у своїй роботі „Поки не пізно” [1, 12].

Саме тому сьогодні екологічна парадигма все більше набуває рис світоглядної і моральної цінності. Все більше стає очевидним той факт, що ні технологічними удосконаленнями, ні структурними перебудовами у вирішенні проблем сучасності не обійтись. Побудова цивілізації у ХХІ столітті, яка буде відповідати сучасним вимогам, повинна, в значній мірі, мати моральний характер. Притому людська етика і мораль, котру І. Кант вважав божим провидінням і в існуванні якої він бачив незаперечний доказ буття самої вищої сили, відтепер регулює відносини не лише між людьми. Традиційний моральний постулат – „чини щодо інших людей, так, як ти хотів би, щоб діяли стосовно тебе”, трансформується, згідно з розширенням множини об'єктів застосування цього принципу. Тепер і рослина, і тварина стає (чи може стати) не лише прагматичним ресурсом або предметом естетичної насолоди, а й морально-ціннісним утворенням, котре має право розраховувати на людяність у ставленні до себе так само, як це мало б бути між людьми.

Ідею єдності природи і людини, яка олюднює природу й зрівнює з природою людину, втілену в мистецтві, донесли до нас стародавні культури, в яких людина залежала від сил природи і обожнювала її, не вміючи пояснити природні явища. За таких умов формувались начала екологічної етики у вигляді звичаїв, які увібрали любов до природи, ставлення до неї як до життєво необхідного блага. Примітивні людські племена вважали сонце і зірки, дерева і ріки, хмари і вітри живими істотами, які живуть як люди і тварини.

В наші дні екологізація моралі і формування екологічного імперативу постають унаслідок цього могутнім чинником унормування і гармонізації людиною своїх взаємин з довкіллям. При цьому екологічний імператив розуміється таким чином:

“правильно й дозволено лише те, що не порушує екологічну рівновагу, що існує в природі” [2, 12]. Іншими словами, він визначає заборонену межу, переступити яку людство не має права ні за яких обставин, оскільки це означало би загибель і деградацію.

Першою вимогою екологічного імперативу, на думку російського вченого М. Моїсеєва, є заборона війн. Вона пов'язана передусім з оцінками можливих наслідків ядерної війни, згідно яким за кілька місяців земля залишиться без вищих організмів і буде відкинута на 3-4 млрд. років назад у своєму розвитку, й аморальністю та анти екологічністю будь-якої війни. Другою вимогою екологічного імперативу є встановлення меж допустимої активності людини, меж забруднення навколишнього середовища. Третью – моральне вдосконалення людини.

Тому докорінна зміна раціонально-прогнатичних пріоритетів освоєння світу на пріоритети гуманітарно-етичні має утримати цивілізацію на шляху сталого розвитку, запобігти глобальній екологічній кризі. А це означає, що зростання матеріально-технічної могутності країн і народів має супроводжуватись зростанням рівня їх духовності. Ця закономірність, яку можна було б назвати принципом матеріально-духовної рівноваги, проявляє, між іншим, філософський смисл сталого розвитку.

В цих умовах саме на людину покладається відповідальність за вибір того чи іншого шляху розвитку, вона не може розглядатись як сторонній спостерігач. І „якщо зараз, зазначає М. Моїсеєв, людство зможе утвердити на планеті нову моральність, що здатна забезпечити коеволюцію людини і біосфери, то змінитись може і весь характер розвитку суспільства і людини [4, 79]. Для цього необхідні кардинальна зміна світогляду людини, серйозне перетворення масової свідомості, формування нової парадигми бачення майбутнього, з акцентом не на зовнішні, а на внутрішні гарантії, які будуть вказувати на екологічні, моральні, соціокультурні норми, дотримання яких – єдина гарантія доступна людині на Землі.

Це означає, що усім прогнозам подальшої долі Землі і людства – песимістичним (виснаження ресурсів і голодування населення Землі, а в разі байдужості теперішніх поколінь – повна втрата контролю над наслідками економічного свавілля), утопічним (перехід людства від марнотратства до економії внаслідок зменшення потреб), науково-фантастичним (нові види енергії, нові джерела сировини поза Землею, навіть перенаселення на дно океану чи в космос), – протистоїть найпростіший, запропонований великими світовими релігіями і гуманістами минулого спосіб вирішення проблем людства: якісна зміна людських стосунків у бік гармонії й альтруїзму. Цей спосіб вирішення проблем людства було заново здобуто у 70-ті роки на Заході, коли обговорення гострих екологічних проблем сприяло екстраполяції етичних норм у сферу взаємодії природи і суспільства, яка виявляється у різного роду імперативах і принципах, таких як „природа знає краще” (Б. Комонер), ідеї коеволюції людини і природи (М. Моїсеєв).

Отже, як виявляється, шлях до утвердження нової моральності зовсім не новий. Він лежить через відновлення духовності в людському житті, утвердженні онтологічного статусу вищих цінностей. Адже якщо, в житті немає місця таким вищим цінностям як істина, добро й краса, свобода, рівність й справедливість, усі інші людські прагнення і цілі не мають сенсу: лише ідеальні цінності формують справжній стрижень людського характеру. Вони по-справжньому гармонізують особистість, дають можливість виходу на більш високий рівень розвитку, що дозволяє сформуванню здатності підпорядковувати життєві цінності вищим, абсолютним, духовним. Більш того, вільне слідування вищим цінностям наділяє людини почуттям власної гідності та дозволяє оцінити своє високе призначення в світі. Лише в такому випадку людина здатна усвідомити своє місце у всесвіті як репрезентанта вищої форми існування.

При цьому наївно сподіватись, що раптом відбудеться надзвичайна й стрімка духовна революція в результаті раптового осяяння мільйонів. Зрозуміло, що процес засвоєння духовно-морального досвіду, зокрема осягнення вищих цінностей, не відбувається автоматично, не є спонтанним, а навпаки вимагає усвідомлених зусиль, спеціально організованої діяльності. Відоме іншим людина не може просто „взяти” – вона повинна перевідкрити знання для себе, з ними має відбутись особиста зустріч. Якщо зустріч не відбудеться, культурні цінності назавжди запишуться незрозумілими, а тому непотрібними, не викличуть емоційного відгуку, до них не виникне почуття довіри. Психологи вважають, що перетворити загальнолюдські цінності на особистісні можна через переживання. Лише, якщо духовно-моральний досвід у вигляді будь-якого символу або образу буде пережитий суб'єктом, стане його конкретним внутрішнім досвідом, тоді з цінності загальнолюдської він перетвориться на цінність особистісну, стане надбанням індивідуальної свідомості, живим учасником змістової сфери особистості. Й лише в цьому випадку досвід почне функціонувати у реальних життєвих зв'язках, визначати відношення людини до світу.

Гуманістичні філософські течії екологічної етики, що виникали у 70-ті роки на Заході, підкреслюють моральну неперехідну цінність відповідальності людини як щодо природи, так і стосовно людей та самої себе. В усі часи наряду з такими поняттями як обов'язок, честь, совість, доброта і толерантність, відповідальність нерозривно пов'язана з устремлінням людини до духовного розвитку. Вона нібито задавала перспективи вдосконалення, надаючи її життю змісту і гідності.

Отже, пробудження й реалізації вищої духовної природи людини – необхідна передумова гармонійного розвитку всього світу. Лише духовно багата людина здатна побачити і оцінити буття інших істот, збагнути величний дизайн природи.

В усі часи соціальний прогрес було зумовлено тією духовно-моральною атмосферою, яка домінує в суспільстві. Відповідно до цього моральна культура населення завжди була визначним фактором стабільності суспільства. Як зазначає А. Назаретян, „суспільство живе стабільно, поки руйнівний потенціал виробничих і бойових технологій урівноважується якістю культурно-психологічних засобів утримання” [5, 60]. Як вважають історики, у XII – XI ст. до н. е. через масове виробництва заліза, люди отримали можливість створювати ефективні знаряддя праці й міцні засоби руйнування. Але духовна революція „осьового часу” створила світоглядну основу для формування ефективних механізмів морального приборкання агресії. Й сьогодні, як в „осьовий час”, людство стоїть перед необхідністю зміни ціннісно-нормативних установок, приведення їх у відповідність з новознайденою інструментально-технічною міццю, що висуває завдання вдосконалення моральної культури. У людини залишився лише один шлях самозбереження, який передбачає вдосконалення людських якостей, максимальне напруження моральної активності людей.

Це передусім передбачає суттєві зміни у свідомості людини, її світоглядних принципів й пріоритетів. Цілком доречно в такому контексті вести мову утвердження нового екоцентричного типу екологічної свідомості. Останній виходить з того, що вищу цінність представляє гармонічний розвиток людини і природи. Природне визнається споконвічно самоцінним, таким, що має право на існування „просто так”, не залежно від корисності, безкорисності й навіть шкідливості для людини. Адже людина – не є власником природи, а лише одним із членів природного співтовариства.

Екоцентрична свідомість передбачає відмову від ієрархічної картини світу. Людина не визнається такою, що має якісь особливі привілеї на тій підставі, що має розум, навпаки його розумність накладає на нього додаткові зобов'язання по відношенню до навколишнього середовища. Таким чином, світ людей не протистоїть природі, вони обидва є елементами єдиної системи. Метою взаємодії з природою є

максимальне задоволення як потреб людини, так потреб всього природного співтовариства. Вплив на природу змінюється на взаємодію. Отже, природа й все природне сприймається як повноправний суб'єкт у взаємодії з людиною.

Етичні норми і правила рівним чином розповсюджуються як на взаємодію між людьми, так на взаємодію зі світом природи. Адже розвиток природи й людини мислиться як процес коеволюції, взаємовигідної єдності. А діяльність з охорони природи продиктована необхідністю збереження природи заради її самої.

Перелічені принципи екоцентричної свідомості демонструють той факт, що одним з основних світоглядних орієнтирів, практичне і виховне значення неможливо переоцінити, стає філософська теза про загальний зв'язок усіх явищ і процесів матеріального світу, що нас оточує. „Усе пов'язано з усім”, – так формулює перший екологічний закон відомий американський дослідник Б. Коммонер [3, 23]. Справді, кожний компонент природного оточення найтіснішим чином пов'язаний з іншими і вносить свою унікальну лепту в життєдіяльність усєї системи. Тому будь-який фрагмент живої природи необхідно розглядати у зв'язку з усіма іншими, й людина, відповідно до екологічної свідомості екоцентричного типу, не є виключенням. Тобто, фактично можна говорити про проблему захисту людини і природи від самої людини.

Проте суто екоцентричний підхід до екологічної свідомості, який першочерговим завданням ставить збереження природи, на практиці реалізувати складно. Радикальним засобом збереження природи було би знищення людства, оскільки саме людство своєю життєдіяльністю змінює природу. Безумовно людство ніколи не погодиться на такі крайні міри. Також відверто утопічною виглядає ідея повернення „назад до природи” – до минулого життєвого укладу, притаманному стародавнім часам, коли відносини людини з природою були гармонійними.

Отже, екоцентрична екологічна свідомість має доповнюватись сучасними морально-етичними принципами, відповідаючи мисленню, в основі якого закладено ставлення до природи як Божого дару, унікальної цінності, основи існування людського суспільства. Шкода, заподіяна природі, одночасно становить загрозу для людини. Щоб зберегти і гуманізм, з притаманними ними ціннісними орієнтирами, і природний баланс, екологія і етика повинні спільно прокладати шлях людини у майбутнє.

Такі морально-етичні принципи екоцентричної свідомості, які не вступають у конфлікт ні з законами Всесвіту, ні з фундаментальними правами людини, закладені у проекті Хартії Землі, який хоча було опубліковано в Інтернеті ще у листопаді 1999 року, досі й не набув статусу офіційного документу. Серед них принципи поваги до Землі та всього живого в його розмаїтті; визнання того, що все живе взаємопов'язане і кожна форма життя цінна, незалежно від його значення для людини; повага до гідності кожної особистості та утвердження віри в інтелектуальний, художній, етичний потенціал людства.

Також викликає інтерес ще один документ локального рівня, який є першою спробою, принаймні в нашій країні, розробки правил гуманного ставлення до природи. Йдеться про Моральний кодекс захисника природи, проект якого схвалений на конференції з моральних і естетичних питань охорони здоров'я, яка відбулась у Львові ще у 1990 році. Згідно цьому документу, природа і біосфера – наш спільний дім, у якому слід дотримуватися чистоти і порядку, який треба оберігати від руйнування, пожеж і воєн. Природа – це також „неорганічне” тіло людини, тому піклуючись про неї, ми турбуємося про долю, здоров'я і щастя людей. Зберегти прекрасне у природі значить уникнути всього, що порушує закон цілісності, що травмує, деформує, калічить природні об'єкти. До представників флори і фауни слід ставитись так само шанобливо й з любов'ю, як і до унікальних творів мистецтва. У ставленні людини до рослин і тварин повинно панувати милосердя розумних і сильних.

Література:

1. Дал Л. А. Пока не поздно. – СПб.: Единение, 1995. – 140 с.
2. Деробко С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 477 с.
3. Коммонер Б. Замыкающийся круг: Природа, человек, технология. – Л.: Гидрометеиздат, 1974. – 280 с.
4. Мойсеев И. Н. Пути к созиданию. – М.: Республика, 1992. – 225 с.
5. Назаретян Л. П. Агрессия, мораль и кризисы в развитии мировой культуры. – М.: Наследие, 1996. – 184с.

Анализируется ценностная природа экологической парадигмы; подчеркивается ее нормативный характер для всех типов культуры. Указывается на необходимость формирования экоцентричного сознания как проблемы воспитания и образования.

Ключевые понятия: человек, природа, культура экология, образование, воспитание.

The valuable nature of an ecological paradigm is analyzed; its standard character for all types of culture is underlined. The necessity of formation eccentric consciences as education and formation problems is underlined.

Key words: the person, the nature, culture ecology, formation, education.